

Artykuły

Warunkowanie ewaluatywne: czy można mieć niespójne postawy? Próba częściowej replikacji badań Rydella i współpracowników

Adriana Rosocha, Robert Balas

Instytut Psychologii, Polska Akademia Nauk

Prezentowane badanie dotyczy kształtowania preferencji i postaw na drodze warunkowania ewaluatywnego. Warunkowanie ewaluatywne (WE) to efekt polegający na zmianie oceny pierwotnie neutralnego bodźca, którą można przypisać jego wielokrotnej prezentacji z innym nacechowanym afektywnie bodźcem. Przeprowadzono badanie polegające na częściowej replikacji badań Rydella, McConnella, Mackie i Strain (2006), którego celem było sprawdzenie, czy możliwe jest posiadanie niespójnej postawy względem tego samego obiektu. W badaniu uczestniczyły osoby przebywające na terenie warszawskich uczelni wyższych ($N = 120$). Na etapie warunkowania prezentowano respondentom zdjęcie osoby wraz z pozytywną/negatywną informacją o jego zachowaniu. Prezentacja zdjęcia poprzedzana była krótką ekspozycją afektywnego słowa, którego znak był przeciwny do afektywnej wartości informacji. Dokonywano pomiaru postawy jawnej i niejawnej. Tak jak oczekiwano, otrzymane wyniki potwierdzają, że możliwe jest wykreowanie niespójnej postawy względem tego samego obiektu. Odnotowano istotne różnice między postawą jawną i niejawną w warunkach, kiedy bodziec poprzedzający był pozytywny a informacja werbalna negatywna. Otrzymane wyniki dostarczają dowodów na to, że postawy jawne zależne są od świadomości, natomiast postawy niejawne nie są tylko czystym odzwierciedleniem procesów automatycznych, mogą być rezultatem oddziaływania różnych procesów i informacji dostępnych świadomości. Uzyskany efekt potwierdza możliwość posiadania niespójnej postawy względem danego obiektu oraz określa warunki owej niespójności.

Słowa kluczowe: *warunkowanie ewaluatywne, postawy jawne i utajone*

Kształtowanie preferencji i postaw względem obiektu jest naturalną potrzebą każdego człowieka, który różnicuje otaczającą go rzeczywistość jako przyjemną bądź

awersyjną, tworząc względnie trwałe oceny (Wojciszke, 2006). Preferencje i postawy determinują zachowanie człowieka, dlatego zrozumienie mechanizmów ich powstawania jest kluczową kwestią w przewidywaniu zachowań ludzi. Przedmiotem zainteresowania psychologii jest również zmiana istniejących preferencji. Aby poznać mechanizmy nabywania i zmiany postaw, musimy najpierw wiedzieć, jaka jest ich struktura i funkcje. Jednym z podstawowych rozróżnień jest podział na postawy jawne i niejawne (Greenwald, Farnham, 2000). Te pierwsze są uświadamiane, w ich powstaniu biorą udział procesy

Adriana Rosocha, Instytut Psychologii PAN, ul. Jaracza 1,
00-378 Warszawa, e-mail: arosocha@psych.pan.pl

Robert Balas, Instytut Psychologii, Polska Akademia Nauk, ul. Jaracza 1, 00-378 Warszawa, e-mail: rbalas@psych.pan.pl

Korespondencję należy kierować na adres:

adriana.rosocha@psych.pan.pl

Artykuł powstał w trakcie realizacji projektu NCN nr 2014/13/N/HS6/03079.

refleksyjne i intencjonalne, a ich oszacowania dokonuje się na podstawie deklaracji osób badanych. Natomiast w przypadku postaw niejawnych, osoba jest pozbawiona świadomego dostępu do ich treści. Za ich powstawanie odpowiedzialne są procesy automatyczne, a wnioskujemy o nich na podstawie wykonywania zadań, które nie są bezpośrednio związane z ocenami obiektów postaw (tzw. miary pośrednie np. *Test ukrytych skojarzeń* (IAT – Greenwald, McGhee, Schwartz, 1998).

W większości wypadków postawa jawna i niejawna charakteryzują się tym samym znakiem – jeśli negatywnie oceniamy jakąś osobę lub grupę, to przypisujemy im negatywne cechy zarówno w sposób jawny, jak i pośrednio. Jednak czasami obydwa rodzaje postaw w wielu sytuacjach są niespójne, co może skutkować rozbieżnością pomiędzy przekonaniem a zachowaniem. Na przykład Greenwald i Banaji (1995) pokazali, że biali Amerykanie mają porównywalnie pozytywny deklaracyjny stosunek zarówno do własnej narodowości, jak i do Afroamerykanów. Jednocześnie, wykorzystując miary pośrednie, wykazali wyraźną preferencję grupy własnej w porównaniu do czarnoskórych Amerykanów. Tego rodzaju niespójność postaw na poziomie jawnym i niejawnym może utrudniać formułowanie przewidywań na temat zachowania względem obiektu postawy. Postawy uważane są jako konstrukty względnie trwałe, jednak od dawna w literaturze pojawiają się też dyskusje na temat możliwości ich zmiany. W przypadku postaw jawnych, jak wiadomo z licznych badań, zmiana może nastąpić dość łatwo. Najważniejszymi jej wyznacznikami są atrakcyjność i kompetencje nadawcy komunikatu perswazyjnego, przedstawienie logicznych i spójnych argumentów, przeżycie silnych emocji czy kontekst sytuacyjny (Wojciszke, 2006). W wypadku postaw utajonych jeszcze do niedawna postulowano brak możliwości ich zmian, argumentując, że niemożliwa jest modyfikacja przeszłych doświadczeń, które dana osoba sobie utrwaliła w pamięci (Maison, Mikołajczyk, 2003). Udowodniono jednak, że zarówno postawy jawne, jak i niejawne ulegają zmianom (Maruszewski, 2002).

Chociaż psychologowie dostarczyli już wielu danych na temat rozbieżności postaw jawnych i niejawnych, to badania te dotyczyły głównie postaw już ukształtowanych. Aby dowiedzieć się więcej na temat mechanizmów powstawania tych niespójności w obrębie postaw, należałoby odwołać się do badań, w których owa niespójność powstała w wyniku manipulacji eksperymentalnych. Bezpośredniego i przekonującego dowodu na to, że ludzie mogą posiadać dwa różne ustosunkowania względem tego samego obiektu dostarczyły interesujące badania Rydella i in. (2006), w których podjęto próbę stworzenia (oraz zmiany) niespójnych postaw. By uformować postawy jawną

i niejawną o przeciwnych ocenach afektywnych, autorzy zaprezentowali osobom badanym różne informacje na temat obiektu postawy. Uczestnikom pokazywano wielokrotnie zdjęcie młodego mężczyzny o imieniu Bob. Razem ze zdjęciem występowała pozytywna bądź negatywna informacja o Bobie. Prezentacja zdjęcia i informacji każdorazowo poprzedzana była podprogową ekspozycją słowa. Kluczowym aspektem było to, że słowo poprzedzające miało zawsze przeciwny znak afektywny względem wyświetlanej informacji o Bobie. Na przykład, informacja, że Bob jest wolontariuszem w domu spokojnej starości (informacja pozytywna) poprzedzona była słowem „zły”. W warunku przeciwnym negatywna informacja o uzależnieniu Boba od kokainy poprzedzana była słowem pozytywnym, np. wakacje. Autorzy przewidywali, że jawna, bezpośrednia ocena danej osoby będzie odzwierciedleniem wartości afektywnej informacji prezentowanej o danej osobie, natomiast znak mierzonej pośrednio postawy niejawnej będzie efektem wartości afektywnej prezentowanego podprogowo słowa. Wyniki pokazały, że udało się wytworzyć niespójne postawy na poziomie jawnym i niejawnym w warunku podprogowej prezentacji negatywnego słowa oraz pozytywnej informacji jawnej, jak również w warunku podprogowej prezentacji pozytywnego słowa oraz negatywnej informacji jawnej. Badania te stanowią kluczową przesłankę na temat możliwości kreowania rozbieżnych postaw względem tego samego obiektu.

Postawy można zmieniać na wiele sposobów. Jednym z nich jest warunkowanie ewaluatywne (WE). Efekt WE polega na zmianie oceny neutralnego obiektu (BW – bodziec warunkowy) spowodowaną jego wcześniejszą wielokrotną ekspozycją razem z innym, afektywnym, bodźcem (BB – bodziec bezwarunkowy). Zmiany postaw w wyniku warunkowania wykazano zarówno na poziomie deklaracyjnym, jak i utajonym (por. Rydell i in., 2006; przegląd w: Hofmann, De Houwer, Perugini, Baeyens, 2010). W dotychczasowych badaniach nad WE używano przede wszystkim bodźców spójnych afektywnie. W opisanych wcześniej badaniach Rydell i in. (2006) wykorzystali procedurę WE do uwarunkowania postawy ambiwalentnej na dwóch poziomach – jawnym i niejawnym.

Głównym celem wykonanego przez nas badania było przeprowadzenie analogicznego eksperymentu i otrzymanie podobnych zależności, jakie uzyskał Rydell wraz z zespołem (2006). Stało się tak ze względu na potencjalne znaczenie wyników zaprezentowanych przez autorów i ich wpływ na badania nad postawami. Kularowe dyskusje i kontakty z wieloma badaczami wskazywały na trudności w powtórzeniu efektów opisanych przez Rydella i współpracowników. Tym bardziej sensowne wydawało się nam podjęcie takiej próby. Zdecydowaliśmy się na częściową

replikację z pewnymi zmianami ze względu na ograniczenia techniczne. Podstawową modyfikacją było zreplikowanie tylko pierwszej części badania Rydella. Za cel postawiliśmy sobie wykreowanie postawy niespójnej i temu zagadnieniu poświęcony jest cały etap pierwszy. W związku z tym nie zauważaliśmy potrzeby angażowania osoby badanej w kolejny etap badania, który u Rydella miał na celu odwrócenie uwarunkowanych już postaw. Na nasz wybór wpłynęły także inne czynniki, takie jak czas trwania eksperymentu. Udział w jednym z etapów zajmował uczestnikowi około 30 minut. Decydując się na uwzględnienie kolejnego etapu badania 55–60 minut osoba badana odczuwałaby zmęczenie i znużenie, a wyniki otrzymane w tym etapie nie byłyby celem naszych rozważań.

W związku z tym wykorzystaliśmy plan międzygrupowy, podczas gdy u Rydella wykorzystano schemat mieszany. Założyliśmy, że jeśli efekty uzyskane przez Rydella są wiarygodne i stabilne, to ujawnią się również mimo zmiany ogólnego projektu eksperymentalnego.

Kolejną ważną modyfikacją był czas ekspozycji bodźców podprogowych. W oryginalnych badaniach czas ten wynosił 25 ms, u nas 33 ms. Zmiana ta została podyktowana przez wymagania sprzętowe. Podstawowa częstotliwość odświeżania monitora LCD to 60 Hz, co pozwala na wyświetlenie pełnego obrazu przez 16 ms (lub wielokrotność tego czasu). Przegląd literatury na temat poprzedzania semantycznego wykazał brak różnic w przetwarzaniu bodźców semantycznych między czasami 25 ms a 33 ms (np. Del Cul, Baillet, Dehaene, 2007).

Z uwagi na częściowy charakter replikacji, modyfikacji uległ również sposób obliczania wyników. W oryginalnym badaniu wykonano dwuczynnikową analizę wariancji oraz szereg testów *t*-Studenta. W przypadku naszego badania otrzymany układ wyników poddaliśmy analizom tylko testów *t* dla prób zależnych i niezależnych, z uwagi na obecność tylko jednej zmiennej niezależnej (grupa), mierzonej na dwóch poziomach.

Nie zdecydowaliśmy się na przeprowadzenie kontroli manipulacji dotyczącej podprogowości prezentowanych słów, tak jak w oryginalnych badaniach. Uznaliśmy, że sposób jej przeprowadzenia przez Rydella i współpracowników (zadanie rozpoznawania prym po zakończeniu całej sesji eksperymentalnej) nie miał większego sensu. Badanie zespołu Rydella trwało co najmniej 50 minut (nasze badania trwały około 30 minut, chociaż jedno z nich zawierało połowę prób w porównaniu do oryginału). Pytanie osób badanych o identyfikację krótko ekspozowanych bodźców po 50 minutach obciążających poznawczo zadań nie mogło dać innego wyniku niż ten przedstawiony przez Rydella i in., tzn. braku rozpoznania. Uznaliśmy więc, na podstawie literatury dotyczącej poprzedzania semantycznego,

że prezentowane przez nas słowa poprzedzające w czasie 33 ms, nie są podprogowe, lecz okołoprogowe.

METODA

Osoby badane

W badaniu wzięło udział 120 osób przebywających na terenie uczelni wyższych w Warszawie, w wieku od 17 do 36 lat ($M = 24,34$, $SD = 4,23$). Planowane badanie przeprowadzono w dwóch turach ($N = 40$ i $N = 80$). Nie zanotowano istotnych różnic między turami badania pod kątem wieku i płci osób badanych. Badanie miało charakter indywidualny. Osoby rekrutowano na korytarzu uczelni, informowano je o celu badania, stosowanych metodach, przewidywanym czasie jego trwania, a także o możliwości wycofania się z badania na każdym etapie jego przebiegu.

Materiały i procedura

W badaniu wykorzystano sześć zdjęć przedstawiających neutralne twarze sześciu mężczyzn¹. Badanie składało się z kilku etapów i miało charakter indywidualny. Każdy uczestnik badania wypełnił zgodę wzięcia udziału w eksperymencie i metryczkę, został poinformowany, że udział w badaniu jest dobrowolny i na każdym jego etapie może zrezygnować bez podawania przyczyny.

Przeprowadziliśmy dwa analogiczne eksperymenty. W pierwszym z badań etap warunkowania składał się ze 100 prób (tak jak w oryginalnym badaniu), w drugim badaniu prezentacja bodźców została skrócona do połowy. Żadna z analiz zmiennych zależnych pod kątem wpływu liczby powtórzeń bodźców na etapie warunkowania nie wykazała istotności statystycznej (wszystkie $p > 0,2$). Niemniej jednak niżej zamieszczona prezentacja zbiorczych wyników dwóch badań zawsze poprzedzona była analizą uwzględniającą liczbę prób warunkowania.

W pierwszym etapie, w warunkowaniu uczestnicy zostali poinformowani, że otrzymają informacje o osobie o imieniu Michał. Pojedyncza próba warunkowania składała się z bodźca poprzedzającego (pozytywnego lub negatywnego) prezentowanego przez 33 ms. Natychmiast po nim pojawiało się zdjęcie Michała (losowane dla każdego uczestnika osobno) razem z pozytywną lub negatywną informacją na jego temat (lista eksponowanych zachowań oraz bodźców poprzedzających jest identyczna jak w badaniach oryginalnych). Zadaniem osób badanych było określenie, czy prezentowana ze zdjęciem informacja o zachowaniu Michała jest dla niego typowa, czy nie. Uczestnicy udzielali odpowiedzi przez naciśnięcie klawisza *Z* (jeśli ocenili informacje jako typowe) lub *M* (jeśli ocenili informacje

¹ Zdjęcia pozyskano z bazy zdjęć twarzy stworzonej na Uniwersytecie Teksaskim w Dallas (Minear, Park, 2004).

jako nietypowe). Po udzieleniu odpowiedzi osoby badane otrzymywały informację zwrotną na temat poprawności. Faza warunkowania składała się ze 100 (w pierwszym eksperymencie) lub 50 (w drugim eksperymencie) prób. Połowie osób badanych zaprezentowano 10 lub 5 bodźców poprzedzających negatywnych (10 razy każdy) wraz z pozytywnymi informacjami na temat zachowania Michała (np. „Michał jest wolontariuszem w domu starości”). W przypadku drugiej połowy osób danych wartość afektywna bodźca poprzedzającego i informacji o zachowaniu Michała została zamieniona. W tym przypadku uczestnikom wyświetlano 10 pozytywnych bodźców poprzedzających (10 lub 5 razy każdy bodziec) wraz z negatywną informacją dotyczącą zachowania Michała (np. „Michał krzyczał na żonę podczas kłótni rodzinnej”). Lista informacji oraz słowa poprzedzające znajdują się w Załączniku 1.

Po etapie warunkowania osoby badane dokonywały ocen jawnych i niejawnych. W ramach pomiaru postawy jawnej uczestnicy oceniali Michała (przedstawionego na zdjęciu) na skali od 1 (bardzo niesympatyczny) do 9 (bardzo sympatyczny). Ponadto dokonywali oceny obiektu na pięciu skalach dziewięciostopniowych na wymiarach: zły – dobry, złośliwy – miły, kłótniwy – spokojny, niedbały – troskliwy, okrutny – uprzejmy (dyferencjał semantyczny). W końcu, oceniali odczucia wobec Michała za pomocą termometru uczuć, na którym zaznaczali swoje oceny na skali od 0 (bardzo chłodne) do 100 (bardzo gorące).

Do pomiaru postawy utajonej wykorzystano *Test ukrytych skojarzeń* (*Implicit Association Test* – Greenwald i in., 1998). Wykorzystano w nim zdjęcie Michała, pozostałe pięć zdjęć białych mężczyzn, 10 pozytywnych oraz 10 negatywnych przymiotników. Uczestników poinformowano, że ich zadaniem jest kategoryzacja zaprezentowanych na ekranie komputera bodźców do odpowiednich grup (Michał vs. Inny oraz pozytywne vs. negatywne). W celu dokonania oceny osoby badane wybierały na klawiaturze odpowiednie klawisze (*q* lub *p*). W każdym bloku etykiety wyświetlone w górnym lewym i prawym rogu przypominały uczestnikom nazwy kategorii, osoby badane zostały poinstruowane, by udzielać odpowiedzi tak szybko jak to możliwe, minimalizując jednocześnie liczbę błędów. Test składał się z siedmiu bloków. W pierwszych dwóch blokach uczestnicy mieli przyporządkowywać prezentowane przymiotniki oraz zdjęcia mężczyzn do kategorii pozytywne vs. negatywne (blok 1) oraz Michał vs. Inny (blok 2). W dwóch kolejnych blokach (blok 3 i 4, spójne) badanym prezentowano w losowej kolejności przymiotniki oraz zdjęcia i proszono o dokonywanie odpowiednich kategoryzacji. W tych blokach badani mieli nacisnąć klawisz *q* w odpowiedzi na przymiotniki pozytywne i zdjęcie Michała, a klawisz *p* w odpowiedzi na przymiotniki

negatywne i zdjęcie innej osoby. W bloku 5 odwrócono przyporządkowanie reakcji do kategorii prezentowanych zdjęć, to znaczy zdjęcie Michała wymagało naciśnięcia klawisza *p*, a zdjęcie innej osoby – naciśnięcia klawisza *q*. W ostatnich blokach 6 i 7 uczestnicy ponownie kategoryzowali przymiotniki i zdjęcia, tym razem z odwróconym przyporządkowaniem reakcji na zdjęcia. Innymi słowy przymiotniki pozytywne oraz zdjęcia innych osób wymagały reakcji klawiszem *q*, zaś przymiotniki negatywne i zdjęcia Michała wymagały reakcji klawiszem *p*. W przypadku reakcji niezgodnej z instrukcją, badani otrzymywali informację zwrotną o błędzie, a próba była powtarzana.

Wewnątrz wyżej opisanych grup kontrolowano kolejność następowania po sobie pomiarów postaw jawnej i niejawnej. Na koniec uczestnikom podziękowano za wzięcie udziału w eksperymencie.

WYNIKI

Analiza wyników w układzie 2 (wartość afektywna słowa poprzedzającego: pozytywna vs. negatywna) \times 2 (kolejność wykonywania pomiarów postaw) \times 2 (liczba prób w warunkowaniu) nie wykazała istotnych różnic w zależności od kolejności pomiarów postaw dla żadnej zmiennej zależnej ($p = 0,19$ dla pomiaru na skali bezpośredniej, $p = 0,10$ dla termometru uczuć, $p = 0,23$ dla dyferencjału semantycznego, oraz $p = 0,12$ dla IAT). Nie wykryto też interakcji między wartością afektywną słowa poprzedzającego a kolejnością pomiarów postawy. Ponadto nie wykryto żadnych istotnych zależności związanych z liczbą prób w warunkowaniu (wszystkie $p > 0,08$ dla efektów głównych, oraz $p > 0,15$ dla efektów interakcyjnych związanych z tym czynnikiem). W związku z tym kolejne analizy przedstawiono bez uwzględnienia kolejności wykonywania pomiarów postaw oraz liczby prób w warunkowaniu. Wszystkie dalej prezentowane analizy międzygrupowe przeprowadzono testami *t*-Studenta, aby zachować ich zgodność z analizami zaprezentowanymi przez Rydella i in. (2006).

Postawa jawna

Wykonano szereg analiz testem *t* dla prób niezależnych, zmienną zależną była ocena jawna, kolejno: fotografia, dyferencjał semantyczny, termometr uczuć, wystandaryzowana ocena jawna – a zmienną niezależną była grupa (1 = negatywny bodziec poprzedzający (dalej: pryma), opis pozytywnego zachowania); 2 = pozytywna pryma, opis negatywnego zachowania).

Odnotowano istotne różnice w ocenie Michała na fotografii, $t(118) = 4,40$, $p < 0,001$, $d = 0,81$. Zdjęcie Michała zostało ocenione wyżej w grupie, w której prezentowano pozytywny opis jego zachowania ($M = 6,06$, $SD = 2,26$)

w porównaniu do grupy, w której prezentowano negatywny opis zachowania ($M = 4,33$, $SD = 2,03$).

Oceny Michała różniły się na skali dyferencjału semantycznego, $t(118) = 10,18$, $p < 0,001$, $d = 1,68$. Michał został najwyższej oceniony w grupie ($M = 7,32$, $SD = 1,64$), w której prezentowano pozytywny opis jego zachowania. Niżej oceniono Michała w grupie ($M = 3,80$, $SD = 2,10$), w której pojawił się negatywny opis zachowania.

Analogiczne wyniki uzyskano na skali termometru uczuć. Michała darzono cieplejszymi uczuciami w grupie, w której prezentowano opis pozytywnego zachowania ($M = 62,83$ i $SD = 20,08$). Chłodniejsze uczucia względem Michała deklarowały osoby z grupy ($M = 30,37$ i $SD = 23,42$), w której wystąpił negatywny opis zachowania, $t(118) = 8,15$, $p < 0,001$, $d = 1,49$.

Identyczny układ wyników uzyskano, porównując między grupami ogólny wskaźnik postawy jawnej (średnia z oceny na zdjęciu, dyferencjału semantycznego, termometru uczuć), $t(118) = 9,34$; $p < 0,001$, $d = 1,72$. Michał był oceniany bardziej pozytywnie w warunku prezentacji pozytywnego opisu zachowania ($M = 0,55$, $SD = 0,61$) niż w warunku występowania negatywnego opisu zachowania ($M = -0,55$, $SD = 0,67$).

Postawa niejawna

Przed wykonaniem właściwych analiz obliczono wskaźnik postawy niejawnej zgodnie z algorytmem zaproponowanym przez Greenwalda, Noseka i Banaji'a (2003). Celem sprawdzenia, czy postawy utajone różnią się w zależności od warunku, przeprowadzono test t dla prób niezależnych. W wyniku tych analiz uzyskano istotne różnice w ocenach postawy niejawnej, $t(118) = 2,36$; $p < 0,05$, $d = 0,44$. Ocena niejawna względem Michała była wyższa w grupie, w której prezentowano negatywną prymę ($M = 0,60$, $SD = 0,43$) niż w grupie, w której wystąpiła pozytywna pryma ($M = 0,39$, $SD = 0,52$).

Porównanie postawy jawnej i utajonej

Aby porównać postawę jawną (mierzoną trzema skalami – ocena bezpośrednia na skali Likerta, dyferencjał semantyczny i termometr uczuć) i niejawną (mierzoną testem IAT) względem tego samego obiektu, w pierwszej kolejności wystandaryzowano wyniki uzyskane na skalach pomiaru postawy jawnej. Analiza korelacyjna wykazała pozytywny związek między wynikiem w teście IAT a zagregowanym wynikiem postawy jawnej na poziomie $r = 0,32$, $p < 0,001$. Wynik ten oznacza, że ogólnie rzecz biorąc, jawna i niejawna postawa osób badanych wobec obiektu charakteryzowała się częściową spójnością.

W dalszej kolejności przeprowadzono szereg testów t dla prób zależnych oddzielnie dla każdej z dwóch grup

(1 = negatywna pryma, opis pozytywnego zachowania; 2 – pozytywna pryma, opis negatywnego zachowania). Analiza wykazała, że istnieje rozbieżność pomiędzy postawą jawną i niejawną, $t(59) = 10,17$, $p < 0,001$, $d = 1,67$. Postawa niejawna jest bardziej pozytywna ($M = 0,39$, $SD = 0,43$) niż jawna ($M = -0,55$, $SD = 0,67$) w grupie, w której prezentowano pozytywną prymę wraz z negatywnym opisem zachowania. Nie odnotowano różnic w ocenach postaw w grupie, w której prezentowano negatywną prymę z pozytywnym opisem zachowania.

Przeanalizowano również związek między postawą jawną i niejawną osobno w warunkach niespójności. W warunku, w którym prezentowano negatywne zachowania i pozytywne słowa poprzedzające, ta korelacja wyniosła $r = 0,39$, $p < 0,01$. Natomiast w warunku z pozytywnymi zachowaniami i negatywnymi słowami poprzedzającymi korelacja między postawą jawną i niejawną nie była istotna statystycznie ($p = 0,82$). Wyniki te są spójne z prezentowanymi poprzednio analizami, ponieważ oznaczają dominującą rolę opisu negatywnych zachowań w kształtowaniu postaw na poziomie jawnym i ukrytym (zgodnie z dominacją negatywności w ocenach, por. Rozin, Royzman, 2001).

DYSKUSJA

Celem naszego badania była próba odpowiedzi na pytanie, czy możliwe jest posiadanie niespójnej postawy (na poziomie jawnym i niejawnym) względem takiego samego obiektu. Przeprowadziliśmy próbę analogicznego badania z pewnymi modyfikacjami, sprawdzającymi wykazane przez Rydella i in. (2006) zależności. Badacze wykazali, że można w taki sposób uwarunkować postawę wobec obiektu, że posiada ona przeciwne znaki na poziomie pomiarów jawnych i niejawnych. Pod wieloma względami wyniki Rydella i współpracowników wyjaśniają pochodzenie postaw o charakterze ambiwalentnym oraz opisywane w literaturze rozbieżności między postawami jawnymi a utajonymi (np. Greenwald, Banaji, 1995). Miałyby one być efektem historii nabywania postaw oraz istnienia oddzielnych procesów odpowiedzialnych za uczenie się, przechowywanie i ekspresję postaw jawnych i niejawnych. Te niezwykle interesujące ustalenia Rydella i jego zespołu okazały się jednak trudne do potwierdzenia w badaniach replikacyjnych. Głównym celem naszego badania stało się zatem powtórzenie ich wyników w podobnym schemacie badawczym z pewnymi zmianami.

Uzyskane przez nas rezultaty potwierdzają możliwość wykreowania niespójnej postawy na poziomie jawnym i niejawnym względem tego samego obiektu. Jednak rodzaj tych rozbieżności nie wydaje się tak stabilny, jak sugerowali Rydell i in. (2006). Postulowali oni, że postawy niespójne występują w warunku prezentacji zarówno negatywnego

bodźca poprzedzającego wraz z pozytywnym opisem zachowania, jak i pozytywnego bodźca poprzedzającego wraz z negatywnym opisem zachowania. Uzyskany w naszym badaniu układ wyników potwierdza, że niespójne postawy mogą istnieć w warunku, kiedy osobom badanym prezentowany jest pozytywny bodziec poprzedzający (pryma) i negatywny opis zachowania. Nie udało się więc dokładnie w całości powtórzyć wyników wcześniejszych badań. Podobne wartości ocen postawy jawnej i niejawniej mają swoje wyjaśnienie w literaturze. Brak różnic między postawą jawną i utajoną w wyżej wymienionym warunku badawczym był spowodowany wysoką, pozytywną oceną postawy niejawniej. Równie wysoką ocenę postawy niejawniej w stosunku do jawnej w grupie prezentacji negatywnej prymy z pozytywnym opisem o zachowaniu można wytłumaczyć faktem, że ludzie mają pewną świadomość dotyczącą swoich postaw niejawnych (por. Hahn, Judd, Hirsh, Blour, 2014; Hahn, Gawronski, 2014). Hahn i in. (2014) wykazali, że ludzie są w stanie przewidywać dość dokładnie swoje wyniki w zadaniu IAT, który mierzy pozytywność/negatywność postawy niejawniej, stąd tak wysoka ocena postawy niejawniej w naszym badaniu. Niemniej jednak wykazaliśmy, że warunkowanie ewaluatywne może prowadzić do odmiennych efektów na poziomie jawnym i niejawnym.

W literaturze spotykamy wyjaśnienie, że u podłoża obydwu rodzajów postaw znajdują się inne mechanizmy. Jest to zgodne z modelem APE Gawronskiego i Bodenhausena (2006), który zakłada dualne rozumienie postaw. Postawy jawne są zależne od świadomości, rozumiane jako proces refleksyjny związany z centralną strategią przetwarzania informacji, natomiast za postawy niejawne odpowiedzialne są procesy automatyczne – związane są z peryferyczną strategią przetwarzania informacji. Uzyskane przez nas wyniki potwierdzają tezę, że postawy jawne są odzwierciedleniem informacji dostępnych świadomości. W naszych badaniach okazało się także, że postawa utajona nie jest czystym odzwierciedleniem zaprezentowanej prymy, ale w dużym stopniu zależy od informacji werbalnej. Dostarcza to dowodów również na to, że wyniki uzyskane w *Teście ukrytych skojarzeń* to nie tylko czysta miara ukrytych połączeń, asocjacji, ale są też traktowane jako rezultat oddziaływania różnych innych aktywnych procesów czy pewnych aspektów dostępnych świadomości. Dotychczas postawy niejawne w wyjaśnieniach akademickich były traktowane jako nieświadomione i niedostępne introspekcji, natomiast badania Hahna i in. (2014) pokazują, że możliwe jest przewidzenie pewnych aspektów postaw niejawnych bez względu na afekt postawy jawnej.

W przyszłych badaniach warto rozważyć kwestię wielkości rozbieżności obydwu typów postaw. Badania Rydella,

McConnella i Mackie (2008) udowadniają, że im większa rozbieżność pomiędzy postawami, tym większe ryzyko wystąpienia dysonansu poznawczego, który osoba badana zdąży zredukować, co może skutkować brakiem różnic w jej ocenach. Z kolei Gawronski i Strack (2004) postulują, że wystąpienie dysonansu poznawczego implikuje zmianę tylko w postawie jawnej. Sumując powyższe rozważania, należy w przyszłych badaniach nad niespójnością postaw zmierzyć ich rozbieżność oraz kontrolować wpływ innych zmiennych, np. dysonansu poznawczego jako czynnika redukującego różnicę w ocenach na obydwu wymiarach – jawnym i niejawnym.

LITERATURA CYTOWANA

- Del Cul, A., Baillet, S., Dehaene, S. (2007). Brain dynamics underlying the nonlinear threshold for access to consciousness. *PLoS Biol.*, 5, <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pbio.0050260>.
- Gawronski, B., Bodenhausen, G. (2006). Associative and propositional processes in evaluation: An integrative review of implicit and explicit attitude change. *Psychological Bulletin*, 132 (5), 692–731.
- Gawronski, B., Strack, F. (2004). On the propositional nature of cognitive consistency: Disonance changes explicit, but not implicit attitudes. *Journal of Experimental Psychology*, 40 (4), 535–542.
- Greenwald, A. G., Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem and stereotypes. *Psychological Review*, 102 (1), 4–27.
- Greenwald, A., McGhee, E., Schwartz, K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74 (6), 1464–1480.
- Greenwald, A. G., Farnham, S. D. (2000). Using the Implicit Association Test to measure self-esteem and self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 1022–1038.
- Greenwald, A. G., Nosek, B. A., Banaji, M. R. (2003). Understanding and using the Implicit Association Test: I. An improved scoring algorithm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 197–216.
- Hahn, A., Gawronski, B. (2014). Do implicit evaluations reflect unconscious attitudes? *Behavioral and Brain Sciences*, 37, 28–29.
- Hahn, A., Judd, C. M., Hirsh, H., Blour, J. (2014). Awareness of implicit attitudes. *Journal of Experimental Psychology: General*, 143 (3), 1369–1392.
- Hofmann, W., De Houwer, J., Perugini, M., Baeyens, F. (2010). Evaluative conditioning in humans: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 136 (3), 390–421.
- Maison, D., Mikołajczyk, T. (2003). Implicit Association Test – teoria, interpretacja i wątpliwości wokół metody. *Studia Psychologiczne*, 41 (2), 69–88.
- Maruszewski, T. (2002). Prawdziwość, zmienność i poznawczo-behawioralna spójność postaw jawnych i utajonych. W:

- M. Jarymowicz, R. Ohme (red.), *Natura automatyzmów, dyskusje interdyscyplinarne* (s. 131–160). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Minear, M., Park, D. C. (2004). A lifespan database of adult facial stimuli. *Behavior Research Methods, Instruments & Computers*, 36, 630–633.
- Rozin, P., Royzman, E. B. (2001). Negativity bias, negativity dominance, and contagion. *Personality and Social Psychology Review*, 5 (4), 296–320.
- Rydell, R. J., McConnell, A. R., Mackie, D. M., Strain, L. M. (2006). Of two minds – forming and changing valence-inconsistent implicit and explicit attitudes. *Psychological Science*, 17 (11), 954–958.
- Rydell, R. J., McConnell, A. R., Mackie, D. M. (2008). Consequences of discrepant explicit and implicit attitudes. Cognitive dissonance and increased information processing. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44, 1526–1532.
- Wojciszke, B. (2006). *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, wyd. 3. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

ZAŁĄCZNIK 1

Lista słów poprzedzających użytych w badaniu

Słowa pozytywne: kwiatek, przyjaciel, prezent, szczęście, pocałunek, uśmiech, szczeniaczek, przyjęcie, ładny, kotek.

Słowa negatywne: brzydota, wojna, cierpienie, smród, zwłoki, śmierć, piekło, ból, pająk, śmieci.

Lista informacji użytych w badaniu

Informacje negatywne

1. Michał przejechał na czerwonym świetle przez skrzyżowanie i uderzył w bok innego auta.
2. Michał poprosił pewną parę o resztę drobniaków, które miała na zbyciu, chociaż sam miał pieniądze.
3. Michał bardzo się zdenerwował i przestraszył dwójkę dzieci, które puszczały latawcę blisko jego domu.
4. Michał lekceważy mniejszości wyznaniowe.
5. Michał pożyczył kasety od swojego przyjaciela i nigdy ich nie zwrócił.
6. Michał kupił rzeczy w sklepie z przecenami i sprzedał je po wyższej cenie.
7. Michał zniszczył gitarę swojego znajomego, ponieważ był zły.
8. Michał włamał się do szafki i ukraść sprzęt narciarski o wartości 400 dolarów.
9. Michał ukraść marihuanę, by sprzedać ją uczniom szkoły średniej.
10. Michał wpełznął się na początek długiej kolejki do teatru.
11. Michał zadzwonił do pracy, że jest chory, a był zdrowy.
12. Michał oszukiwał podczas gry w pokera.
13. Michał oszukiwał na egzaminie uniwersyteckim.
14. Michał notorycznie krzyczy na żonę w miejscach publicznych.
15. Michał przekonał szefa, by zwolnił z pracy osobę, której raz zdarzyło się spóźnić do pracy.
16. Michał wpełznął się na początek kolejki w sklepie spożywczym.
17. Michał zniszczył zabytkową ścianę w publicznym parku.
18. Michał palił papierosa w teatrze, pomimo że w pomieszczeniu była informacja o zakazie palenia w tym miejscu.
19. Michał obtarł inne auto na parkingu i nie zostawił informacji ze swoimi danymi.
20. Michał naśmiewał się ze swojej dziewczyny podczas imprezy.
21. Michał nie stawiał się na umówionej ze znajomymi grze w tenisa.
22. Michał nie stawiał się jako świadek na sprawie narkotykowej, w którą zamieszany był jego przyjaciel.
23. Michał przekroczył dozwoloną prędkość autem w terenie zabudowanym, by zaimponować swojej dziewczynie.
24. Michał wyeksmitował lokatorów z mieszkania, którzy spóźnili się z opłatą czynszu o jeden miesiąc.
25. Michał nie zadzwonił na policję, wiedząc że sąsiad bije swoją żonę.
26. Michał zasnął za kierownicą i uderzył w inne auto.
27. Michał oblał pierwszy rok studiów.
28. Michał znalazł cenny zegarek w parku i oddał go w zastaw.

29. Michał zepsuł przyjacielowi humor, zadając rozpraszające i nieadekwatne pytania na niezręczny dla niego temat.
30. Michał się upił i obrażał wszystkich na imprezie.
31. Michał upił się i popchnął 7-letnie dziecko.
32. Michał stracił swoje prawo jazdy z powodu prowadzenia samochodu pod wpływem alkoholu.
33. Michał wynajął inną osobę, by napisała za niego egzamin końcowy z matematyki.
34. Michał wynajął inną osobę, by zdała za niego końcowy egzamin.
35. Michał potracił psa na ulicy i odjechał, nie zatrzymując się, by udzielić mu pomocy.
36. Michał zignorował sytuację, w której młoda kobieta została wypchnięta z samochodu.
37. Michał zignorował wołanie o pomoc starszej osoby na stoku narciarskim, zjeżdżając zbyt szybko, by się zatrzymać.
38. Michał upierał się, że miał bilety na miejsce siedzące na meczu koszykówki, wiedząc, że to miejsce naprawdę nie należało do niego.
39. Michał obraził mężczyznę, który zapytał o drogę do najbliższego posterunku policji.
40. Michał kopnął swojego psa za zjedzenie kawałka sera, który leżał na krawędzi stołu.
41. Michał kopnął w torbę z produktami spożywczymi, którą kobieta niosła w ramionach.
42. Michał śmiał się, kiedy dziecko wpadło na drzewo.
43. Michał zostawił włączoną kuchenkę gazową, wychodząc z domu.
44. Michał zostawił rozpalone ognisko w nocy, powodując pożar małego lasu.
45. Michał głośno wyrażał rasistowskie poglądy swoim przyjaciołom w tawernie.
46. Michał śmiał się z lesbijek na ulicy.
47. Michał założył fikcyjną firmę i kazał ludziom płacić z góry za pracę, której nigdy nie zamierzał dla nich wykonać.
48. Michał obciążył klientów, którzy kupili benzynę na stacji benzynowej, kwotą większą niż powinien.
49. Michał zaparkował swój samochód w miejscu przeznaczonym dla osób niepełnosprawnych.
50. Michał zapłacił detektywowi, by śledził jego żonę.
51. Michał słuchał muzyki zbyt głośno w czasie ciszy nocnej.
52. Michał słuchał radia bardzo głośno późno w nocy na kempingu.
53. Michał odmówił pomocy młodej kobiecie we wniesieniu dziecięcego wózka na pierwsze piętro.
54. Michał robi upokarzające uwagi podczas rozmowy każdej osobie, która się z nim nie zgadza.
55. Michał najechał na zaparkowany samochód i obrysował go podczas jazdy pod wpływem alkoholu.
56. Michał przejechał dziecięcy rowerek swoim samochodem.
57. Michał potracił psa, przekraczając dozwoloną prędkość.
58. Michał odmówił dziecku pomocy w naprawieniu jego rowerka.
59. Michał nie zgodził się pożyczyć koledze książki, której ten pilnie potrzebował.
60. Michał odmówił podpisania petycji mającej na celu renowację placu zabaw dla dzieci.
61. Michał odmówił zaprzestania palenia papierosa w miejscu publicznym po wielokrotnych upomnieniach.
62. Michał okradł 11 sklepów w ciągu ostatniego roku.
63. Michał przestraszył kobietę, która szła samotnie ciemną ulicą.
64. Michał przestraszył kilkoro małych dzieci, zjeżdżających rowerem z górki, grożąc, że ich najedzie.
65. Michał sprzedaje odkurzacze jako domokrażca po trzykrotnie większej cenie niż sam zakupił.
66. Michał uruchomił alarm przeciwpożarowy dla żartu.
67. Michał strzelał do łosia poza sezonem łowieckim.
68. Michał zastrzelił śpiewającego ptaka ze swojego karabinu kaliber 22.
69. Michał spuścił benzynę z samochodu zaparkowanego na ulicy.
70. Michał uderzył swoje dziecko za to, że rozlało mleko.
71. Michał rozbił okna w budynkach, podczas demonstracji protestującej przeciwko budowie domu starców.
72. Michał ukradł portfel starszej pani wysiadającej z autobusu.
73. Michał sprzedał samochód z zepsutym silnikiem kobiecie niczego niepodejrzewającej za 400 dolarów.
74. Michał spędził dwa lata, pracując w slumsach Chicago jako striptizer.
75. Michał ukradł książkę z księgarni uniwersyteckiej.
76. Michał ukradł miejsce parkingowe w czasie, gdy ktoś inny chciał na nim zaparkować.
77. Michał ukradł drogie buty sportowe z szafki w siłowni.
78. Michał ukradł ubrania z automatu w pralni.

79. Michał ukradł tusz do drukarki ze swojej pracy.
80. Michał ukradł pieniądze i biżuterię rodzinie, z którą mieszkał.
81. Michał stał na rogu ulicy i obrażał osoby, które przechodziły przez nią.
82. Michał prześladował młodego sternika jachtu, który zablądził podczas sztormu.
83. Michał przestraszył kilka osób, strzelając z broni, za przekroczenie jego terenu.
84. Michał wyrzucił fotel przez okno podczas imprezy.
85. Michał powiedział kłamstwo o swoim przyjacielu.
86. Michał powiedział małemu dziecku, które bawiło się w błocie, że jest głupie.
87. Michał zadrwił z żony, każąc jej zapłacić za subskrypcję magazynu, który nie istnieje.
88. Michał oddał projekt klasowy pod swoim nazwiskiem.
89. Michał zrealizował kupony żywnościowe, które były przeznaczone dla kogoś innego.
90. Michał wyszedł z restauracji, nie płacąc swojego rachunku.
91. Michał został aresztowany podczas próby kradzieży zapalek w sklepie.
92. Michał został aresztowany za sprzedaż heroiny nastolatkowi.
93. Michał został aresztowany pod zarzutem przekazywania ponad 500 dolarów w podrobionych czekach.
94. Michał został zatrzymany za napaść na swoją żonę.
95. Michał został ukarany grzywną w wysokości 500 dolarów za zaśmiecanie Parku Narodowego.
96. Michał był świadkiem wypadku samochodowego, ale nie przyznał się do tego.
97. Michał nakrzyczał na kelnerki, że poruszają się zbyt wolno.
98. Michał nakrzyczał na 8-letniego chłopca, jeżdżącego rowerkiem po chodniku.
99. Michał nakrzyczał na swoją babcie, kiedy nie mogła pożyczyć mu pieniędzy.
100. Michał nakrzyczał na żonę podczas kłótni rodzinnej.

Informacje pozytywne

1. Michał udzielił pierwszej pomocy ofierze wypadku, zanim przyjechało pogotowie.
2. Michał zaadoptował małego chłopca i wychowywał go jak swojego.
3. Michał zawsze mówi „dzień dobry” innym, uśmiechając się.
4. Michał unikał innych ludzi, aby nie zarazić ich grypą.
5. Michał został charytatywnym trenerem koszykówki dla dzieci z domu dziecka.
6. Michał kupił przyjaciółce kwiat w doniczce na walentynki.
7. Michał kupił dziecku sąsiadów balon na targu.
8. Michał kupił starą gitarę, naprawił ją i подарował swojemu kuzynowi.
9. Michał zrobił zakupy spożywcze staruszce z sąsiedztwa, która była chora.
10. Michał kupił bilety lotnicze na Hawaje dla swoich rodziców z okazji ich 25-letniej rocznicy ślubu.
11. Michał zbudował samodzielnie półkę na książki do swojego nowego mieszkania.
12. Michał wykonał witrażową lampę na prezent ślubny dla swojej siostry.
13. Michał kupuje drinka w barze każdemu swojemu przyjacielowi.
14. Michał zadzwonił na pogotowie dla zwierząt, gdy znalazł na drodze zranione zwierzę.
15. Michał przygotowuje smaczną kolację dla swoich przyjaciół.
16. Michał nie zapomina dokarmiać ptaków każdego poranka.
17. Michał ofiarował 200 dolarów miejscowej szkole średniej.
18. Michał oddawał krew dla potrzebujących.
19. Michał poświęcił swój czas i ugotował pyszną zupę pomidorową dla bliskich.
20. Michał pojechał do Colorado, by odwiedzić swoich rodziców.
21. Michał naprawił usterkę w bujanym fotelu swojego przyjaciela.
22. Michał przeleciał z Dayton do Los Angeles, by odwiedzić ukochanego przyjaciela.
23. Michał walczył przeciwko dyskryminującemu prawu w sprawie wynajmu mieszkań dla mniejszości społecznych, który sprawia trudności przy wynajmie.
24. Michał znalazł drogocenną walizkę na ulicy i umieścił ogłoszenie w gazecie w celu odnalezienia właściciela.
25. Michał подарował 20 dolarów na stowarzyszenie pomocy biednym i potrzebującym.
26. Michał oferował autostopowiczowi podwiezienie do celu.

27. Michał ustąpił miejsca siedzącego starszej osobie w autobusie.
28. Michał wskazał drogę kierowcy, który zabłądził.
29. Michał podarował kwiaty swojej matce.
30. Michał podarował bliskim wspaniałe prezenty na święta.
31. Michał przygotował imprezę niespodziankę dla swojego ojca.
32. Michał pomógł firmie rozwijającej żywność dostarczyć indyki biednym rodzinom na Święto Dziękczynienia.
33. Michał pomógł studentowi obcokrajowcowi znaleźć miejsce do zamieszkania.
34. Michał pomógł przyjacielowi nauczyć się pływać.
35. Michał pomógł przyjacielowi przeprowadzić się do nowego mieszkania.
36. Michał pomógł przyjacielowi odmalować mieszkanie.
37. Michał pomógł przyjacielowi w powtórce materiału do testu.
38. Michał pomógł zagubionemu dziecku odnaleźć drogę do domu.
39. Michał pomógł dziecku sąsiada narysować obrazek.
40. Michał pomógł osobie poruszającej się na wózku inwalidzkim dotrzeć do celu.
41. Michał pomógł małemu dziecku w nauce alfabetu.
42. Michał pomógł bezrobotnemu sąsiadowi znaleźć pracę.
43. Michał pomógł przyjaciołom w przeprowadzce.
44. Michał pomógł ojcu zaopiekować się młodszym rodzeństwem, podczas gdy matka była w szpitalu.
45. Michał pomógł koledze urządzić dom, by był wygodniejszy dla jego rodziny.
46. Michał pomógł żonie pozmywać naczynia po wielkim, rodzinnym obiedzie.
47. Michał pomógł żonie zasadzić warzywa w ogrodzie.
48. Michał zaangażował się w inicjatywę, która pomaga upośledzonym dzieciom.
49. Michał pomógł starszym ludziom posprzątać ich ogrody i zrobić porządki w domu za darmo.
50. Michał pomógł naprawić dach w domu sąsiada.
51. Michał pomógł sąsiadującym turystom rozłożyć namiot.
52. Michał pomógł sąsiadom w pracach ogrodowych.
53. Michał zgodził się charytatywnie nauczać dzieci czytania w szkole.
54. Michał zachowuje się cicho, kiedy dzieci śpią.
55. Michał pożyczył przyjaciołom swój nowy śpiwór i namiot.
56. Michał pożyczył pieniądze przyjacielowi, który znalazł się w trudnej sytuacji finansowej.
57. Michał pozwolił starszemu małżeństwu jeździć za darmo autobusem, ponieważ nie mieli wystarczająco pieniędzy, by kupić bilety.
58. Michał przepuścił starszą osobę w kolejce w sklepie.
59. Michał pozwolił małym dzieciom bawić się w jego sadzie, ponieważ w pobliżu nie było żadnego innego bezpiecznego miejsca.
60. Michał zaoferował pomoc starszej pani w zamontowaniu okna w jej domu.
61. Michał podzielił się swoją parasolką z nieznaną osobą podczas ulewy.
62. Michał często spędza czas w starym domu folklorystycznym, pomagając w pracach remontowych.
63. Michał doglądał posadzonych pomidorów i ogórków w małym ogródku za jego domem.
64. Michał wezwał pomoc drogową dla kierowcy, któremu popsuło się auto.
65. Michał zgasił swojego papierosa w budynku po tym, jak dostrzegł znak „nie palić“.
66. Michał przeczytał dzieciom rozdział *Alicji z Krainy Czarów* zanim poszły do łóżka.
67. Michał systematycznie czyta niewidomym osobom.
68. Michał spędził cały weekend, naprawiając dziecku rower.
69. Michał powiadomił patrol ratowniczy, że jego przyjaciel nie wrócił na czas z wędrowki górskiej.
70. Michał jeździ do pracy rowerem każdego dnia w celu redukcji zanieczyszczenia środowiska.
71. Michał pospieszył po pomoc dla osoby, która spadła z roweru.
72. Michał ocalił dziecko przed nadjeżdżającym samochodem.
73. Michał zbiera puszki i butelki na recykling.
74. Michał wysłał kwiatki matce z okazji Dnia Matki.
75. Michał dał schronienie rodzinie, która straciła swój dom w pożarze.

76. Michał zatrzasnął drzwi w domu sąsiadów, kiedy oni przez przypadek zapomnieli ich zamknąć.
77. Michał dobrowolnie i za darmo nauczał upośledzoną młodzież matematyki i angielskiego.
78. Michał spędził cały dzień, pomagając swojej matce w pracach ogrodowych koło domu.
79. Michał spędził kilka godzin w tygodniu, udzielając wsparcia i oferując swoją pomoc przestępcom.
80. Michał wydał część swoich pieniędzy w sklepie spożywczym na produkty dla skrzywdzonej rodziny.
81. Michał spędził dwa lata jako ochotnik – doradca medyczny w slumsach w Chicago.
82. Michał zatrzymał się w drodze do domu, by kupić bochenek chleba na kolację.
83. Michał zatrzymał się na drodze, by pomóc kierowcy, którego auto zgasło podczas śnieżycy.
84. Michał nauczył dziecko sąsiada, jak jeździć na rowerze.
85. Michał powiedział swoim bliskim, że ich kocha.
86. Michał powiedział kobiecie na ulicy, że wypadł jej portfel z torebki.
87. Michał powiedział właścicielce małego sklepu, że wydała mu za dużo reszty.
88. Michał wziął do domu małego ptaszka, który wypadł z gniazda, i opiekował się nim aż do okresu dojrzałości.
89. Michał opiekował się zwierzętami sąsiadów podczas ich nieobecności.
90. Michał zawsze zabiera autostopowiczów podczas podróży.
91. Michał wykonał zadania w pracy, nie przekraczając właściwego terminu.
92. Michał napisał manuskrypt dla swojego kolegi.
93. Michał zgłosił się na ochotnika do pracy w domu opieki.
94. Michał pracuje jako wolontariusz jeden raz w tygodniu jako opiekun dzieci.
95. Michał przeszedł na dietę niskotłuszczową i zgubił 20 kg.
96. Michał był w szpitalu odwiedzić swojego sąsiada.
97. Michał pracuje 40 godzin w tygodniu, by zarobić pieniądze na czesne w szkole.
98. Michał pisze listy do rodziców co najmniej raz na dwa tygodnie.
99. Michał wysłał skazanym w zakładzie karnym materiały do czytania.
100. Michał napisał do przewodniczącego dzielnicy listy wpierające równe prawa dla wszystkich.

Evaluative conditioning: Can we have inconsistent attitudes? An attempt of partial replication of Rydell et al.

Adriana Rosocha, Robert Balas

Institute of Psychology, Polish Academy of Sciences

ABSTRACT

This research concerns the shaping of preferences and attitudes through evaluative conditioning. Evaluative conditioning (WE) is the result of change of initially neutral stimulus due to its repeated pairings with valenced stimulus. There was conducted an experiment based on partial replication of Rydell et al. (2006) research, the aim of which was to check if it is possible to have incoherent attitude towards the same object. The examined group consisted of 120 students ($N = 120$) from university-level institutions in Warsaw. On the conditioning stage, the respondents were presented picture of a person accompanied with a positive/negative information on his/her behaviour. The presentation was preceded by the short exposition of an affective word, the value of which stayed in opposition to affective value of information. Both, explicit and implicit attitudes were subject to measurement. As expected, the final outcome confirms the possibility of creating incoherent attitude towards the same object. There were reported some crucial differences between explicit and implicit attitude when the preceding stimulus was positive and verbal information was negative. The result is the proof that the explicit attitudes depend on consciousness, whereas implicit attitudes are not only the reflection of automatic processes, but they can also be a result of various processes and information available to one's consciousness. The outcome confirms the possibility of having incoherent attitude towards an object and describes the conditions of this inconsistency

Keywords: *evaluative conditioning, explicit and implicit attitudes*

Złożono do druku: 14.12.2015

Złożono poprawiony tekst: 12.08.2016

Zaakceptowano do druku: 20.02.2017